वार्थं दशमभावनतांशभुजकोट्योर्जे तत्स्थानापन्ने प्राग्वे । अतोपपत्तिः त्रिभोनलग्नस्य दशमभावासन्नत्वेन दशमभावस्य याम्योन्नतोत्तरत्वेन साधयार्थं दशमभावमेव त्रिभोनलग्नं प्रकल्प्य तत्रतांशजया मध्यच्छायया त्रिभोनलग्नदृक्क्षेपः । उन्नतच्छायाद्रुग्गतिः । इदमतिस्थूलम् । यैस्तु भगवतोक्तं मध्यलग्नं दशमभावपरतया व्याख्यातं तेषां मत एतदुक्तमिति । प्रयासाधितदृक्क्षेपदृग्गती प्रागुक्ते दृक्क्षे अत्यतिस्थूले इति ध्येयम् । भास्कराचार्यैस्तु "त्रिभोनलग्नस्य दिनार्धजाते नतोन्नतत्वे यदि वा सुखार्थम्" इति यदुक्तं तदस्मात् स्फुटमिति ध्येयम्" रङ्ग० ।

अथ लग्नमोपयुक्तक्षेदकथनपूर्वकं लग्ननानयनमाह ।

"एकराश्यावर्गतश्छेदो लग्नं दृग्गतिजीवया । मध्यलग्नार्कविश्लेषज्या छेदेन विभाजिता । रवीन्दोर्लग्नं ज्ञेयं प्राक् पश्चाद्घटिकादिकम्" सू० सि० ।

"एकराशिज्याया वर्गात् दृग्गतिजीवया प्रागुक्तदृग्गत्या दृग्गतेस्त्रिगुणरूपत्वेन ज्यारूपत्वाज्जीवयेति स्वरूपप्रतिपादनम् । भागहरणेन लब्धं छेदसञ्ज्ञं स्यात् । अथ मध्यलग्नम् त्रिभोनलग्नं दर्शान्तकालिकं नतु दशमभावः कालिकः सूर्यः लग्नयोरन्तरस्य त्रिभागाधिकस्य ज्या छेदेन प्राक्साधितेन भक्ता फलं घटिकादिकं प्राक् पश्चात् त्रिभोनलग्नरूपमध्यलग्नस्थानात् पूर्वापरविभागयोः सूर्यचन्द्रयोस्तुल्यं लग्नं ज्ञेयम् । अतोपपत्तिः "त्रिभोनलग्नार्कविशेषशिञ्जिनी कृताहता व्यासदलेन भाजिता । हृतात् फलाद्विभलग्नसङ्गुणा त्रिजीवयाप्तं घटिकादि लग्नम्" सि० शि० सूक्ष्मं लग्ननानयनमुक्तम् । मध्यलग्नस्य त्रिभोनपरत्वेन व्याख्यानान्मध्यलग्नार्कविश्लेषज्या त्रिभोनलग्नार्कविश्लेषशिञ्जिनीरूपा जाता । इयं चतुर्गुणा त्रिभोनलग्नसङ्गुणदृग्गत्या च गुणया त्रिज्यावर्गेण भाज्येति लग्ननानयनप्रकारेण सिद्धम् । तत्र चतुस्त्रिज्यावर्गयोर्गुणकरयोर्गुणापवर्तनेन हरस्थान एकराशिज्यावर्गः सिद्धः । अत्रापि दृग्गत्येकराशिज्यावर्गौ गुणकरौ गुणेनापवर्त्य हरस्थान एकज्यावर्गः इत्यादिना छेद उपपन्नः हरस्य छेदाभिधानात् । अतो मध्यलग्नार्कयोर्याद्युक्तमुपपन्नम् । लग्नघटीभिरुभयोर्योगात् वक्ष्यमाणगणित आवश्यकमिति सूचनार्थं रवीन्दोर्लग्नमित्युक्तम् । अन्यथा दर्शान्तकाले सूर्यगतभूपृष्ठसूत्राच्चन्द्रकक्षायां चन्द्रविक्षेपस्य तद्घटीभिर्व्यवितत्वादयोरक्षयनुपपत्तिः । त्रिभोनलग्नसमेऽर्के लग्नाभावात् पूर्वापरविभागे सूर्ये सति लग्नं भवतीति प्राक् पश्चादित्युक्तम् । अत्रेदमवधेयम् । लग्ननानयने मध्यलग्नस्य त्रिभोनलग्नस्येत्यर्थे छेदः पूर्वसाधितसूक्ष्मदृग्गत्या सूक्ष्मो नतांशेत्यादिग्रन्थेतस्य स्थूलदृग्गत्या स्थूल इति । एवं मध्यलग्नेत्यस्य दशमभावार्थे तु विपरीतमिति" रङ्ग० ।

अथ मध्यग्रहणकालज्ञानार्थं तिथौ लग्नसंस्कारं तदसत्त्वे साधयमिति चाह ।

"मध्यलग्नाधिके भानौ तिथ्यन्तात् प्रविशोधयेत् । धनमूनेऽसत्त्वे कर्म यावत् सर्वं स्थिरो भवेत्" सू० सि० ।

"सूर्ये मध्यलग्नं त्रिभोनलग्नं तस्मादधिके सति तिथ्यन्ताद्दर्शतिथ्यन्तकालादागतं लग्नं शोधयेत् । सूर्ये त्रिभोनलग्नादूने सति तिथ्यन्तकाले लग्नं धनं युतं कार्यम् । एवं कर्म गणितमसत्त्वमुक्तः कार्यम् । अयमर्थः । तिथ्यन्तकालिकः सूर्यो लग्नघटीभिः क्रमेण पूर्वाग्रिमकाले चाल्यो लग्नसंस्कृततिथ्यन्तेऽर्के भवति तस्माल्लग्नसंस्कृततिथ्यन्तकाले लग्नदशमभावौ प्रसाध्य पूर्वोक्तरीत्या लग्नं साधयम् । इदमपि केवलतिथ्यन्ते संस्कार्योक्तरीत्या लग्नं केवलं तिथ्यन्ते संस्कार्यम् । अस्मादपि लग्नं तिथ्यन्ते संस्कार्यमिसत्त्वदिति । गणितावधिमाह । यावदिति । सर्वं गणितं लग्नादि यावद्यत्परिवर्तावधि स्थिरो भवेत् । अविलक्षणं यावदशिष्य इत्यर्थः । अतोपपत्तिः दर्शान्तकालेरविगतभूपृष्ठसूत्राच्चन्द्रस्याधो लम्बितत्वेन त्रिभोनलग्नादूने रवौ क्रान्तिवृत्ते पूर्वापरान्तराभावेनैकसूत्रस्थितत्वरूपयुतिर्दर्शान्तकालाल्लग्नकालेनाग्रे भवति शीघ्रगचन्द्रस्य मन्दगतितः पृष्ठे स्थितत्वात् । अधिके रवौ चन्द्रस्य पुरःस्थितत्वेन दर्शान्तकाललग्नकालेन पूर्वं युतिर्भवति । अतो दर्शान्तकालो लग्नसंस्कृतो मध्यग्रहणकालः स्यात् । युतिकालस्य मध्यग्रहणकालत्वात् । परन्तु तावता लग्नकालेन सूर्यस्यापि क्रान्तिवृत्ते चलनाल्लग्नसंस्कृतदर्शान्तकाले रविगतभूपृष्ठसूत्राच्चन्द्रस्य लम्बितत्वं स्यादेवेति मध्यग्रहणकालस्त्वसिद्धः । न हि सूर्यो धनलग्नं ऋणलग्ने चन्द्रस्य लग्नकाले स्थिरो येन तयोर्युतिः सङ्गता स्यात् । अतस्तादृशकालात् पुनस्तात्कालिकं लग्नं प्रसाध्य दर्शान्ते पुनः संस्कार्यम् मध्यकालः स्यात् । एवं तादृशलग्नसंस्कृतदर्शान्तेऽपि तयोर्भूपृष्ठसूत्रस्थत्वाभावात् पुनर्लग्नं साधयम् । तत्संस्कृतो दर्शान्तो मध्यग्रहणकाल